

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ

Правову основу створення Економічного та Валютного союзу (ЕВС) (англ. *Economic and Monetary Union*) в остаточному вигляді було закладено установчими договорами ЄС. Відповідно до ст. 3 Договору про ЄС сприяння гармонійному та збалансованому розвитку економічної діяльності ЄС, створенню ринку праці та підвищенню добробуту населення через, зокрема, заснування Внутрішнього ринку ЄС та ЕВС визнаються пріоритетними цілями ЄС. Стаття 119 Договору про діяльність ЄС передбачає, що дії держав-членів на виконання положень ст. 3 Договору про ЄС мають включати, зокрема, запровадження у межах запланованого періоду єдиної економічної політики відповідно до принципу відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією, а також встановлення незмінних обмінних курсів валют на шляху до запровадження єдиної європейської валюти та здійснення єдиної валютної та обмінної політики передусім з метою підтримання цінової стабільності. Метою встановлення та здійснення єдиної економічної та валютної політики має стати її відповідність принципам стабільних цін, міцний стан суспільних фінансів та стійкий платіжний баланс.

§ 13.1. Історія створення Економічного та Валютного союзу

Європа прагнула встановити валютну стабільність ще з XIX століття, хоча тогочасні умови функціонування економіки зумовлювали запровадження «золотого стандарту» чи, пізніше, з часів Бреттон-Вудської конференції 1944 р., прирівняння всіх світових валют до американського долара як певного валютного еталону. Проте на початку 60-х років XX століття під час війни у В'єтнамі відбулася значна девальвація долара США, що, у свою чергу, призвело до серйозних коливань європейських валют. У 1962 р. Європейська Комісія висунула пропозицію щодо запровадження у ЄС єдиної валюти для усунення

залежності від зовнішніх факторів, що впливали на економіку сторонньої держави – США.

У 1969 р. на саміті глав європейських держав було вирішено скласти план щодо розроблення механізму ЕВС та його практичного впровадження до кінця 1970-х років. Комітет під головуванням люксембурзького прем'єр-міністра П'єра Вернера запропонував два альтернативних механізми, на яких мав би ґрунтуватися майбутній союз: встановлення жорстких обмінних курсів, що не зазнають коливань, або ж (що зрештою було визнано кращим варіантом) поступова заміна національних валют спільною європейською грошовою одиницею.

Звіт (або як його часто називають – «план Вернера») було доповнено відповідною Резолюцією Ради ЄС про поетапне досягнення ЕВС¹.

Проте спочатку перевагу було віддано саме першому принципу, наслідком чого стало впровадження надзвичайно складної системи обчислення коливань обмінних курсів валют держав-членів ЄС, яка дістала назву «змія в тунелі» (англ. *«snake in the tunnel»*) (малося на увазі встановлення певних допустимих коливань курсів національних валют у межах вузького коридору, що дорівнював 2,25%). Врешті-решт ця система виявилася неефективною, і згодом знову таки через нестабільність курсу долара США, а також через брак узгодженості між економічними політиками держав-членів ЄС припинила існування.

У 1978 р. на нараді Ради ЄС, що відбулася в м. Бремені (Німеччина), прийнято Резолюцію про створення Європейської Валютної Системи (ЄВСис) передусім з метою запобігання руйнівному впливу, який справлявся на економіку європейських країн та на коливання обмінних курсів обігом іноземних валют.

Складовими ЄВСис стали наступні 3 елементи.

Перший – спільна грошова одиниця «екю» (від англ. аббревіатури «ECU» – *European Currency Unit* (тобто «європейська грошова одиниця»). Екю заздалегідь передбачалась як умовна грошова одиниця, яка вираховувалася на підставі «валютного кошика» (англ. *currency basket*) грошових одиниць держав-членів ЄС. ЄВСис функціонувала на засадах чіткої фіксованості частки кожної національної валюти держав-членів в екю відповідно до питомої ваги економік цих країн

¹ Див.: Резолюція Ради ЄС та представників урядів держав-членів ЄС від 22 березня 1971 р. про досягнення стадій ЕВС у Співтоваристві, (О. J. 1971 C028); Резолюція Ради ЄС та представників урядів держав-членів від 21 березня 1972 р. про застосування Резолюції від 22 березня 1971 р. про досягнення стадій ЕВС у Співтоваристві, (О. J. 1972 C038).

в економіці Співтовариств. На момент запровадження еку відповідно до розрахунків вага німецької марки становила 32%, французького франка – 19,9%, британського фунта стерлінга – 13,3%. Проте пізніше ці частки дещо змінювалися внаслідок розвитку чи навпаки (у випадках Франції та Італії) – економічного спаду.

Другий – спеціальний обмінно-курсний механізм передбачав максимальні коливання національних валют у межах 2,25% чи у виняткових випадках – до 6%. Але протягом економічної кризи, якої зазнала Європа у 1992–1993 роках, деякі валюти часто внаслідок біржових спекуляцій не втрималися в межах коридору та мали припинити свою участь в обмінно-валютному механізмі (така доля спіткала, зокрема, італійську ліру та британський фунт).

Третій – фінансові механізми. Ці механізми було спочатку запроваджено як частину системи «змія в тунелі», але потім посилено вже в межах ЄВСис для здійснення фінансування балансу платежів та підтримки обмінно-курсного механізму. Вони склалися з 3 видів:

1) короткострокове фінансування інтервенцій (позики за цією схемою обкладаються процентними ставками та надаються на 45 днів з можливим подовженням на строк від 3 до 6 місяців);

2) короткострокова валютна підтримка (яка є спільною кредитною системою між центральними банками держав-членів ЄС. Позики надаються на 3 місяці з можливим подовженням строку позики до 9 місяців);

3) середньострокове фінансування між державами-членами строком на 2–5 років.

Як відзначається, створення Європейського Економічного та Валютного союзу, заснованого на введенні єдиної валюти, є одним з найбільш масштабних проєктів нашого часу і справлятиме визначальний вплив на функціонування міжнародної валютно-фінансової системи і розвиток світової економіки в цілому¹.

§ 13.2. Етапи створення Економічного та Валютного союзу

У 1989 р. у м. Мадриді (Іспанія) було скликано нараду Європейської Ради спеціально для вирішення питання щодо ЄВС. Створений допо-

¹ Див.: *Попко В. В.* Правові засади функціонування Економічного і Валютного союзу Європейського Співтовариства // *Вісник господарського судочинства*. – 2011. – № 3. – С. 95.

міжний комітет на чолі з Головою Європейської Комісії Жаком Делором оприлюднив звіт (що є більш відомим під назвою «звіт Делора»), в якому рекомендував створення союзу через поступову реалізацію трьох етапів.

Перший етап (1 липня 1990 р. – 31 грудня 1993 р.) мав завершитися створенням Внутрішнього ринку ЄС (який відповідно до ст. 26(2) Договору про діяльність ЄС має характеризуватися скасуванням між державами-членами ЄС будь-яких перешкод у вільному пересуванні осіб, товарів, русі послуг та капіталу і становить один з чинників Внутрішнього ринку ЄС) та є тіснішим економічним зближенням й участю усіх держав-членів в обмінно-валютному механізмі.

Другий етап (1 січня 1994 р. – 31 грудня 1998 р.) передбачав внесення відповідних змін до самого тексту Договору про Співтовариство 1957 р.

Передусім, Договором про ЄС 1992 р. було додано до Договору про Співтовариство 1957 р. ст. 4 (раніше – ст. 3а; зараз ст. 119 Договору про діяльність ЄС), відповідно до якої основними напрямками руху Співтовариства до ЕВС є координація економічної політики держав-членів ЄС, встановлення фіксованих обмінних курсів, що врешті-решт має призвести до запровадження єдиної європейської грошової одиниці єкю та здійснення єдиної валютної політики. Основними цілями такої узгодженої політики держав-членів ЄС стали цінова стабільність, стійкі суспільні фінанси та належні валютні умови, а також стійкий платіжний баланс. Згідно з Рекомендацією Ради ЄС від 10 липня 1995 р. про широкі керівні вказівки щодо економічної політики держав-членів та Співтовариства¹, прийнятою відповідно до ч. 2 ст. 99 Договору про Співтовариство 1957 р. (зараз ст. 121 Договору про діяльність ЄС), основним пріоритетом для розвитку економічної політики держав-членів ЄС мало стати створення умов для стабільності обмінних курсів. Пропонувалося досягти цього через встановлення та підтримання стабільних, інвестиційно сприятливих короткострокових та середньострокових макроекономічних умов, що визначалися б стабільною валютною політикою, вільною від впливу національного бюджетного регулювання; заходами з консолідації суспільних фінансів у більшос-

¹ Див.: Рекомендація Ради ЄС №95/326/ЕС від 10 липня 1995 р. про широкі керівні вказівки щодо економічної політики держав-членів та Співтовариства (О. J. 1995 L191).

ті держав-членів відповідно до програм зближення економічних систем, а також спільною політикою у сфері оплати праці¹.

Автори ЕВС виходили з того, що досягнення цілей ЄС (зокрема підтримання валютної стабільності) буде неможливим без запровадження певного централізованого контролю за національними грошовими політиками держав-членів, зокрема у сфері бюджетного регулювання. А отже, згідно з ч. 1 ст. 99 Договору про Співтовариство 1957 р. (зараз ст. 121 Договору про діяльність ЄС) держави-члени ЄС повинні ставитися до власної економічної політики, як до справи загальноєвропейського значення, та координувати її з Радою ЄС. Відповідно Рада ЄС з метою забезпечення більшого зближення національних економічних систем мала виявляти тенденції економічного розвитку в кожній з держав-членів ЄС окремо та на рівні ЄС в цілому, а також відповідність розвитку політики держав-членів керівним вказівкам Ради ЄС, регулярно здійснювати загальну оцінку цього розвитку і в разі потреби надавати свої рекомендації. Згідно зі ст. 101 Договору про Співтовариство 1957 р. (зараз ст. 123 Договору про діяльність ЄС) було заборонено овердрафти та інші види кредитування через ЄЦБ або національні центральні банки держав-членів ЄС на користь інститутів ЄС чи держав-членів, а також публічних компаній (за винятком спеціалізованих фінансових установ), так само, як і викуп у цих установ центральними банками держав-членів будь-яких боргових зобов'язань. Більше того, ст. 102 Договору про Співтовариство 1957 р. (зараз ст. 124 Договору про діяльність ЄС) була спрямована на захист фінансового сектора економіки від свавільного втручання владних органів будь-якого рівня, прямо заборонила будь-які заходи, не викликані розумними міркуваннями, якими б установлювався привілейований доступ установ, органів публічної влади чи приватних компаній держав-членів до фінансових установ ЄС.

Стаття 103 Договору про Співтовариство 1957 р. (зараз ст. 125 Договору про діяльність ЄС) передбачала, що Співтовариство не несе жодної відповідальності за боргами національних урядів, і навпаки, уряди держав-членів ЄС не відповідають за фінансовими зобов'язаннями Співтовариства. Крім того, ст. 104 Договору про Співтовариство 1957 р.

¹ В Рекомендації наголошувалося, що підвищення ставок оплати праці має відставати від темпів підвищення продуктивності економіки для того, щоб підвищити рентабельність капіталовкладень, які, у свою чергу, сприятимуть створенню нових робочих місць.

(зараз ст. 126 Договору про діяльність ЄС) покладає на держави-члени ЄС обов'язок уникати надмірних бюджетних дефіцитів, надаючи одночасно Європейській Комісії повноваження щодо відстеження стану бюджетів і сум державного боргу з метою усунення серйозних помилок держав-членів у цій сфері.

Для участі у ЕВС держави-члени ЄС мали відповідати спеціальним критеріям бюджетної дисципліни:

а) не допускати перевищення 3% порогу співвідношення запланованого чи наявного бюджетного дефіциту до валового внутрішнього продукту держави-члена (за винятком випадків, коли це відношення досягло рівня 3% через суттєве та тривале зменшення, а також коли перевищення контрольної величини є випадковим та тимчасовим і співвідношення залишається близьким до контрольної величини)¹;

б) не допускати перевищення 60% порогу співвідношення суми державного боргу з валовим внутрішнім продуктом держави-члена за ринковими цінами (за винятком випадків, коли відбувається різке зменшення цього перевищення).

Крім того, новими положеннями Договору про Співтовариство у 1994 р. було засновано Європейський валютний інститут, замість якого наприкінці другого етапу – 1 червня 1998 р. – було створено Європейський Центральний Банк (ЄЦБ), який мав розпочати свою діяльність із початком третього етапу ЕВС.

Третій етап (1 січня 1999 р. – дотепер). Як було передбачено Протоколом № 24 до Договору про Співтовариство 1957 р. «Про перехід до третього етапу Економічного та Валютного союзу»², всі держави-члени ЄС незалежно від того, чи відповідають вони умовам, необхідним для запровадження єдиної валюти, мають поважати волю Співтовариства до безповоротного руху в напрямі третього етапу, і жодна держава-член не має перешкоджати цьому.

З метою переходу від другого етапу ЕВС до третього було встановлено деякі вимоги до держав-членів ЄС.

1. Сумісність національних законодавств держав-членів ЄС із положеннями Договору про Співтовариство 1957 р. та статуту

¹ Контрольні величини, на які є посилання у ст. 104 Договору про Співтовариство, визначено Протоколом № 20 до Договору про Співтовариство «Про процедуру визначення надмірних дефіцитів».

² Див.: Протокол № 24 до Договору про Співтовариство 1957 р. «Про перехід до третього етапу Економічного та валютного союзу».

Європейської Системи Центральних Банків щодо невтручання національних урядів у діяльність національних центральних банків і, навпаки, невтручання центральних банків у справи урядів держав-членів (ст. 107 Договору про Співтовариство; зараз ст. 129 Договору про діяльність ЄС).

2. Досягнення державами-членами ЄС високого рівня стійкого зближення (англ. *convergence*) економічних показників, що визначається на підставі таких критеріїв, як: а) досягнення високого рівня цінової стабільності¹, за якого державачлен має стійкий рівень цін та середній рівень інфляції² протягом попереднього року не більше 1,5% від того рівня, що спостерігається у 3 державах-членах ЄС, що досягли найкращих показників стабільності цін; б) стабільність фінансового стану держави-члена, що досягається за державного бюджету без надмірного дефіциту³; в) дотримання меж курсових коливань, встановлених відповідно до обмінно-курсowego механізму ЄВСис, принаймні протягом 2 років без девальвації щодо валют усіх інших держав-членів ЄС⁴; г) тривалість зближення держави-члена ЄС та її участь в обмінно-курсвому механізмі ЄВСис, що відбивається на рівнях довгострокових процентних ставок⁵.

Рішення щодо відповідності більшості держав-членів ЄС вимогам, висунутим для запровадження єдиної валюти, приймалися на нараді глав держав чи урядів держав-членів ЄС за рекомендацією Ради ЄС.

У цілому третій етап ЄВС передбачав чимало нововведень неабиякого значення для держав-членів ЄС та Співтовариства/ЄС (схема 9), які зводилися до наступного:

¹ Див.: Ст. 1 Протоколу №21 до Договору про Співтовариство 1957 р. «Про визначення критерію зближення, передбаченого ст. 121 Договору про встановлення Європейського Співтовариства».

² Інфляція розраховується на підставі індексу споживчої ціни шляхом порівняння (Протокол №21).

³ Розмір бюджетного дефіциту не має перевищувати розмір валового внутрішнього продукту більше ніж на 3%, а сума державного боргу – перевищувати розмір валового внутрішнього продукту країни більше ніж на 60%.

⁴ Відповідно до ст. 3 Протоколу №21 до Договору про Співтовариство 1957 р. це означає, що дана країна протягом 2 років не змінювала за своєю ініціативою середнього узгодженого обмінного курсу щодо валют інших країн.

⁵ Згідно зі ст. 4 Протоколу №21 до Договору про Співтовариство 1957 р. процентні ставки обчислюються на підставі довгострокових державних облігацій чи подібних цінних паперів і в середньому впродовж року не перевищували на більше ніж на 2% процентні ставки у 3 державах-членах, які досягли найкращих показників стабільності цін.

- 1) інституційні перетворення;
- 2) спільна економічна політика;
- 3) спільна валютна політика.

Інституційні перетворення. Відповідно до ст. 8 Договору про Співтовариство 1957 р. (зараз ст.ст. 127–133 Договору про діяльність ЄС) з 1 січня 1999 р. розпочали свою діяльність Європейський Центральний Банк (ЄЦБ)¹ та Європейська Система Центральних Банків (ЄСЦБ). Вони діють в межах повноважень, передбачених Договором про діяльність ЄС, та на підставі власних статутів (зокрема статутів ЄЦБ і ЄСЦБ, затверджених Протоколом № 18 до Договору про Співтовариство²). ЄСЦБ складається з ЄЦБ та банків держав-членів ЄС, а також Люксембурзького валютного інституту, що відіграє роль національного банку цієї маленької країни (схема 10).

Основною метою заснування ЄСЦБ є підтримка цінової стабільності в межах ЄС. Проте одночасно на ЄСЦБ покладено досягнення цілей, перелічених в ст. 3 Договору про ЄС, зокрема: забезпечення загальної торговельної політики; побудови Внутрішнього ринку ЄС без перешкод для вільного руху капіталу; сприяння зближенню (апроксимації) правових систем держав-членів ЄС, посилення економічних та соціальних зв'язків між ними. Як зазначено у ст. 127 Договору про діяльність ЄС та ст. 2 Статуту ЄСЦБ, ця система має діяти за принципом відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією (приділяючи першочергову увагу ефективному розподілу коштів) та відповідно до принципів цінової стабільності, стійких суспільних фінансів, належних валютних умов та стійкого платіжного балансу (ст. 119(3) Договору про діяльність ЄС).

До функцій ЄСЦБ належать:

- 1) визначення та впровадження в життя валютної політики ЄС;
- 2) здійснення обмінних операцій з іноземними валютами відповідно до ст. 219 Договору про діяльність ЄС, що передбачає можливість укладення договорів щодо обмінно-курсних систем з іншими державами;
- 3) утримання та розпорядження офіційними закордонними резервами держав-членів ЄС;

¹ ЄЦБ посів місце Європейського монетарного інституту, який засновувався тимчасово на період другого етапу ЕВС.

² Див.: Протокол № 18 до Договору про Співтовариство 1957 р. «Про Статут Європейської системи центральних банків та Європейський Центральний Банк».

4) сприяння безперешкодному функціонуванню системи платежів на території ЄС (ст. 127(2) Договору про діяльність ЄС та ст. 3 Статуту ЄСЦБ).

Крім того, ст. 127 Договору про діяльність ЄС передбачає, що ЄСЦБ має також сприяти безперешкодному здійсненню діяльності владних структур щодо пруденційного нагляду за фінансовими і кредитними установами та стабільністю фінансової системи ЄС¹.

Основним принципом, відповідно до якого здійснюється діяльність як ЄСЦБ в цілому, так і ЄЦБ зокрема, є *принцип незалежності та не-втручання*. Згідно зі ст. 130 Договору про діяльність ЄС та ст. 7 Статуту ЄСЦБ під час виконання своїх обов'язків ані ЄЦБ, ані жодний національний банк держави-члена, ані їх органи не можуть звертатися за інструкціями до будь-яких установ ЄС чи до урядів держав-членів ЄС; так само як і установи ЄС й уряди зобов'язуються не здійснювати впливу на ЄЦБ, національні банки держав-членів та їх органи.

Таким чином, регулювання банківської системи держав-членів ЄС вже перестало бути суто національною справою та перетворилося на справу ЄС. Національні банки держав-членів набули дещо наддержавного статусу, увійшовши до складу системи ЄС. Проте такий стан справ узгоджується із закладеним у ст. 121 Договору про діяльність ЄС правилом, що держави-члени ЄС мають ставитися до своєї економічної політики як до питання спільного інтересу.

Згідно зі ст. 129 Договору про діяльність ЄС ЄЦБ є юридичною особою зі статутним капіталом 5 млрд євро та управляється Керівною Радою та Виконавчим комітетом. Штаб-квартира ЄЦБ розташована у м. Франкфурті (Німеччина). Оскільки ЄЦБ є невід'ємною частиною ЄСЦБ, він діє в межах визначених установчими договорами ЄС та Статутом ЄСЦБ цілей та виконує сформульовані цими документами завдання. Проте положення Договору про діяльність ЄС і Статут ЄСЦБ є значно детальнішими у визначенні компетенції ЄЦБ і містять перелік

¹ Пруденційний нагляд передбачає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення банку від банкрутства. До пруденційного нагляду зараховуються вимоги до регулятивного капіталу та його абсолютного, відносного і адекватного розміру, нормативи ліквідності, кредитного, інвестиційного та валютного ризиків; обмеження та вимоги щодо проведення високоризикових операцій та операцій з пов'язаними особами; вимоги до оцінки активних операцій та формування резервів (капіталізації) під очікувані ризики із цих операцій, а також інші вимоги, які покликані мінімізувати ризик банкрутства банку.

додаткових конкретних повноважень (на відміну від окресленої децю загально компетенції ЄСЦБ).

До специфічних повноважень ЄЦБ належать кілька функцій.

Дорадчі функції. Стаття 127 Договору про діяльність ЄС передбачає, що під час підготовки будь-яких актів ЄС або законопроектів національних урядів, що належать до сфери компетенції ЄЦБ, необхідно проводити консультації з ЄЦБ. Крім того, ЄЦБ у межах своєї компетенції має право надавати висновки відповідним органам ЄС чи національним урядам щодо стану справ.

*Повноваження у сфері випуску банкнот*¹. Відповідно до ст. 128 Договору про діяльність ЄС ЄЦБ має виключне право санкціонувати випуск банкнот «євро» у ЄС².

Збирання статистичної інформації. ЄЦБ за допомогою національних центральних банків збирає необхідну статистичну інформацію про національні владні установи чи безпосередньо суб'єктів підприємницької діяльності та здійснює діяльність щодо узагальнення норм, які регулюють збирання, обробку та поширення статистичних даних у сфері своєї компетенції.

Звітвання. Відповідно до ст. 15 Статуту ЄСЦБ ЄЦБ принаймні щоквартально має складати й оприлюднювати звіти щодо діяльності ЄСЦБ.

Представництво ЄСЦБ у міжнародних відносинах. ЄЦБ, а з його дозволу і національні банки можуть брати участь у діяльності міжнародних фінансових організацій.

Органами ЄЦБ, які уповноважені приймати рішення, є *Керівна Рада та Виконавчий комітет* (ст. 129 Договору про діяльність ЄС). Керівна Рада складається з членів Виконавчого комітету та голів національних центральних банків держав-членів (схема 11). До функцій Керівної Ради ЄЦБ віднесено: 1) надання керівних вказівок щодо банківського регулювання, обов'язкових для виконання в межах ЄС; 2) прийняття рішень на виконання завдань, покладених на ЄСЦБ установчими договорами ЄС та Статутом; 3) визначення валютної політики ЄС; 4) прийняття нормативних актів (вказівок) для забезпечення валютної політики ЄС; 5) затвердження процедурних норм, визначення внутрішньої

¹ Вони набрали чинності від початку третього етапу ЕВС 1 січня 1999 р.

² Євробанкноти та євромонети можуть випускатися як самим ЄЦБ, так і національними банками держав-членів.

організації ЄСЦБ; 6) консультації з питань валютної політики ЄС; 7) міжнародне співробітництво.

Виконавчий комітет ЄЦБ складається з президента, віце-президента та 4 членів комітету, які здійснюють свої функції на постійній основі і не можуть поєднувати свою посаду з жодною іншою діяльністю за винятком випадків прямого дозволу, отриманого від Керівної Ради. Виконавчий комітет ЄЦБ здійснює наступні функції: а) здійснення валютної політики відповідно до вказівок та рішень Керівної Ради; б) надання вказівок національним центральним банкам; в) виконання повноважень, делегованих Керівною Радою; г) організація зборів Керівної Ради.

Незважаючи на те, що ст. 128 Договору про діяльність ЄС згадує лише 2 органи ЄЦБ, відповідно до ст. 45 Статуту ЄСЦБ створюється *Генеральна Рада ЄЦБ*, що складається з президента, віце-президента та голів національних центральних банків держав-членів ЄС. До функцій Генеральної Ради ЄЦБ віднесено:

- 1) збирання статистичної інформації;
- 2) видання звітів;
- 3) видання норм із стандартизації бухгалтерського обліку;
- 4) встановлення умов для прийняття на роботу в ЄЦБ;
- 5) підготовка пропозицій з установлення фіксованих обмінних курсів;
- 6) здійснення допоміжної роботи при фіксуванні обмінних курсів валют держав-членів ЄС.

Крім того, ЄЦБ має право накладати штрафи на суб'єктів підприємницької діяльності ЄС за невиконання відповідних норм.

Перехід до третього етапу стадії ЕВС також позначився створенням *Економічного та фінансового комітету*, по 2 члени якого висуваються кожною з держав-членів, Комісією та ЄЦБ. Комітет виконує наступні функції: а) надання висновків на вимогу Ради ЄС чи Європейської Комісії або за власною ініціативою; б) спостереження за економічною та фінансовою ситуацією в державах-членах та в цілому в Співтоваристві та звітування перед Радою ЄС; в) підготовча робота, дорадчі функції; г) щорічне з'ясування стану справ щодо дотримання норм про вільний рух капіталу та свободу платежів, а також звітування щодо висновків цього дослідження.

Крім того, відповідно до ст.ст. 308, 309 Договору про діяльність ЄС та Статуту ЄСЦБ (редакція від 1 січня 1999 р.) створено *Європейський*

Інвестиційний Банк (ЄІБ) Його було засновано ще 1958 р. з набранням чинності Договору про Європейське економічне співтовариство. На сьогодні ЄІБ є фінансово-кредитною установою ЄС зі статутним капіталом в 243 млрд євро, що формується за рахунок внесків держав-членів відповідно до рівня розвитку їхніх економік. Основною метою ЄІБ є підтримка збалансованого та стабільного загального ринку шляхом видачі позик, надання банківських гарантій для фінансування проектів з розвитку недостатньо розвинених регіонів, проектів з модернізації виробництва та загальнокорисних програм, що потребують чималих капіталовкладень, які не під силу окремим суб'єктам підприємницької діяльності ЄС.

ЄІБ надає три основні види послуг:

1. *Кредити*: надаються під життєздатні проекти як у державному, так і в приватному секторі. Партнерами виступають як великі корпорації, так і місцеві органи влади, а також малі та середні підприємства.

2. *Технічна допомога*: впроваджується командою експертів-економістів, інженерів, спеціалістів у секторі.

3. *Гарантії*: банків, лізингових компаній, фондів, інше.

ЄІБ співпрацює з третіми державами, у тому числі неєвропейськими. Їх кількість перевищує 150 країн, які отримують близько 10% від його бюджету на реалізацію різноманітних соціальних програм.

Однією з таких держав є Україна, яка співпрацює з ЄІБ на підставі Договору про співробітництво та діяльність Постійного представництва ЄІБ в Україні від 15.06.2010 р. З 2004 року Україна розпочала співпрацю з ЄІБ, направлену на отримання можливості залучення в національну економіку довгострокових фінансових ресурсів банку для реалізації важливих інфраструктурних, енергетичних, природоохоронних та інших інвестиційних проектів загальнодержавного значення. З 2007 р. ЄІБ здійснює фінансування інвестиційних проектів в Україні¹.

Зміни в економічній політиці. Відповідно до ч. 1 ст. 121 Договору про діяльність ЄС держави-члени ЄС мають ставитися до своєї економічної політики як до справи, загальної для цілого ЄС. Крім того, ст. 121 Договору про діяльність ЄС передбачає взаємні права й обов'язки держав-членів ЄС та Ради ЄС щодо відстеження темпів

¹ За час співпраці України з ЄІБ було підписано угоди за 13 проектами на загальну суму 2 947,54 млн євро. Див.: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249480433>.

економічного розвитку та фінансового стану. З початком третього етапу ЕВС набула чинності ст. 122 Договору про діяльність ЄС, яка передбачає, що Рада ЄС у разі виникнення серйозних ускладнень у держави-члена, що не залежали від її волі, може надавати фінансову підтримку такій державі-члену. Ця процедура передусім запроваджується для мінімізації наслідків стихійного лиха та інших явищ природного характеру.

Крім того, Договір про діяльність ЄС містить низку норм, об'єднаних ст. 126 Договору про діяльність ЄС, що стосуються особливостей бюджетного процесу. Головна ідея третього етапу ЕВС, з точки зору бюджетного регулювання, – це неприпустимість надмірних бюджетних дефіцитів як необхідна передумова запровадження єдиної валюти в ЄС. 17 червня 1997 р. у м. Мадриді було підписано Резолюцію Європейської Ради «Пакт про стабільність та зростання», відповідно до якої, держави-члени ЄС зобов'язуються дотримуватися своїх програм стабільності та зближення (конвергентності) і в разі потреби вживати необхідних заходів, зокрема, з метою збалансування бюджетів. Крім того, країни зобов'язуються усувати надмірний бюджетний дефіцит якнайшвидше після його виникнення.

Спільна валютна політика. Найважливішим та найбільш очевидним досягненням третього етапу створення ЕВС, безумовно, стало запровадження єдиної європейської валюти – євро. Запровадження євро відбувалося поступово та поетапно для максимального пом'якшення можливих негативних, «шокових» наслідків для економік держав-членів, які увійшли до «зони євро».

Другий етап створення ЕВС звершився встановленням Радою ЄС 31 грудня 1998 р. твердих фіксованих обмінних курсів для валют 11 держав-членів ЄС, які висловили бажання приєднатися до зони єдиної європейської валюти та відповідали встановленим критеріям цінової стабільності. До кола цих країн увійшли Австрія, Бельгія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція. З цього моменту національні валюти цих країн припинили своє незалежне існування та фактично стали частковим (процентним) виразом майбутньої валюти євро.

Наступного дня, 1 січня 1999 р., євро запроваджено у безготівковій формі для розрахунків за чеками, банківськими переказами тощо. Таким чином, євро замінив собою попередню розрахункову одиницю –

екю¹. За встановленим розкладом не пізніше 1 січня 2000 р. всі операції в межах ЄС мали здійснюватися у євро². Водночас у цей період національні валюти держав-учасниць «єврозони» продовжували використовуватись як належний платіжний засіб у готівкових розрахунках. 1 січня 2001 р. до зони євро офіційно приєдналася Греція³.

1 січня 2002 р., через 3 роки після запровадження «віртуального» євро єдину європейську валюту було випущено в готівковий обіг. Період обміну старої валюти на євро тривав до 28 лютого 2002 р. (2 місяці), хоча деякі держави-члени встановили більш тривалі строки обміну (аж до необмеженого строку) старих банкнот. 1 липня 2002 р. скасовано статус національних валют держав-членів, які увійшли до «зони євро», як платіжних засобів, і європейське грошове розмаїття остаточно пішло в історію. 1 січня 2007 р. до «зони євро» приєдналася Словенія. Останніми подіями в межах «зони євро» стали приєднання до неї Мальти та Кіпру (крім Північного Кіпру, де розташована невізнана держава Турецька Республіка Північного Кіпру) (з 1 січня 2008 р.), Словаччини (з 1 січня 2009 р.), Естонії (з 1 січня 2011 р.), Латвії (з 1 січня 2014 р.) та Литви (з 1 січня 2015 р.).

На сьогодні до «зони євро» входять 19 держав-членів ЄС (11 початкових членів, а також 8, що приєдналися пізніше). Євро використовується як платіжний засіб на французьких заморських територіях (Гваделупа, Мартініка, Майот, Реюньон, Французька Гвіана тощо). Крім того, євро використовується як платіжний засіб на підставі двосторонніх договорів на території Ватикану, Монако та Сан-Марино. Андорра, Косово та Чорногорія запровадили євро як валюту на своїй території в односторонньому порядку, не будучи членами ЄСЦБ та не маючи права друкувати банкноти та карбувати монети.

До курсу євро штучно прив'язані валюти цілої низки країн, що не входять до ЄС: Боснії та Герцеговини, Кабо-Верде, 13 африканських країн, які входять до зони франка КФА, французьких заморських територій, Коморських островів.

¹ Хоча євро від самого початку прирівнювалося до екю за курсом 1:1, ототожнювати ці валюти не можна. Валюти Великої Британії, Данії, Швеції та держав-членів, які не входять до «єврозони», враховувалися при обчисленні в екю, тоді як Австрія та Фінляндія, що входять до групи євро, не мають своїх національних валют в «кошику» обчислення екю.

² До цієї дати у євро було переведено всі державні зобов'язання; всі банківські та фінансові установи у розрахунках запровадили євро замість своїх національних валют.

³ Див.: Регламент Ради ЄС № 1478/2000 (ЕС) від 19 червня 2000 р.

На вересень 2014 р. у світі оберталася готівкова маса на суму 955 млрд євро (що робить євро валютою номер 2 у світі за обсягом готівкових коштів після долара США); у євро зберігається 20,3% резервів іноземної валюти в національних банках країн світу¹.

Нові держави-члени ЄС зобов'язувалися запровадити на своїй території євро протягом установлених угодами про приєднання до ЄС періодів часу: Литва, Болгарія та Естонія – до 1 січня 2010 р.; Латвія, Польща, Румунія, Угорщина та Чехія – з 2011 до 2014 рр. Але лише Естонія вчасно виконала всі вимоги та приєдналася до єврозони з 1 січня 2011 р. Для решти держав-членів ЄС строк приєднання було відсунуто, але навіть в межах нового строку приєднання не відбулося, не в останню чергу через кризові явища в європейській економіці. Польща та Угорщина взагалі не мають жодних конкретних термінів приєднання, крім загального обов'язку зробити це колись у майбутньому. Тим не менше, всі держави-члени ЄС, крім Данії та, фактично, Швеції, формально зобов'язані приєднатися до зони євро та запровадити європейську валюту замість національних валют.

На Данію поширюється особливий винятковий режим (англ. «*opt-out*»), а Швеція уникає обов'язку вступу до «зони євро» через відмову приєднатися до Європейського обмінного механізму (членство у якому формально є добровільним, але водночас є передумовою вступу до зони євро).

Таким чином, після 2015 р. за межами єврозони, якщо не приймуть в односторонньому порядку рішення про приєднання до євро, залишатимуться Данія та Швеція.

Запровадження ЕВС спричинило фундаментальну трансформацію економічних відносин у ЄС і ще більшу інтеграцію між державами-членами ЄС. Створення ЕВС у тому вигляді, як це закладено в установчих договорах ЄС, означає значне обмеження суверенітету держав-членів ЄС й фактичне створення величезної «наддержави» ЄС з виключною компетенцією в галузі економічного, банківського та валютного регулювання. Але, з іншого боку, ЕВС дозволяє збудувати справжній Внутрішній ринок ЄС, позбавлений будь-яких кордонів, та досягти однієї з найголовніших цілей ЄС – гармонійного, збалансованого і стійкого розвитку підприємництва та високого ступеня конку-

¹ Інформація з сайту вільної енциклопедії «Вікіпедія»: <https://en.wikipedia.org/wiki/Euro> (востаннє відвідано 13 лютого 2021 р.).

рентності та конвергентності (зближення) економічної діяльності, а через це – досягнення якнайбільшої економічної та соціальної солідарності країн Європи.

§ 13.3. Наслідки запровадження єдиної європейської валюти (євро)

Попри те, що майбутнє європейської валютної системи вже визначено, запровадження євро (або приєднання до «зони євро») залишається предметом невпинних суперечок політиків, науковців та практиків.

Прибічники запровадження євро, як правило, посилаються на такі переваги запровадження єдиної європейської валюти, як сприяння значному зростанню економіки держав-членів ЄС та забезпечення більшої стабільності цін через чимале зменшення інфляції.

Як передбачається, значне зростання економіки матиме місце внаслідок дії таких факторів:

а) значне заощадження коштів, які досі витрачалися на закордонних операціях через різницю в обмінних курсах (зокрема заощадження на вартості іноземної валюти) (за розрахунками Європейської Комісії внаслідок запровадження євро було заощаджено на цій статті витрат близько 25 млрд доларів США);

б) неабияке спрощення розвитку Внутрішнього ринку ЄС, особливо в галузях банківських та інших фінансових послуг (наприклад страхування) (тісний взаємозв'язок між єдиним ринком та європейською валютою неодноразово підкреслювався в багатьох документах ЄС, а отже, це дало підставу для виникнення популярного гасла «Єдиний ринок – одна грошова одиниця»);

в) заощадження коштів, які витрачаються на коливанні обмінних курсів, тому що наявність цінового розмаїття як наслідок різноманітних грошових одиниць сама собою перешкоджає повному встановленню Внутрішнього ринку ЄС без будь-яких економічних кордонів;

г) стимулювання інвестицій як наслідок зниження процентних ставок (передбачається, що державам-членам уже не буде потреби підвищувати свої процентні ставки, аби утримати свою грошову одиницю від падіння щодо німецької марки, а інвестори не потребуватимуть

підвищення своїх доходів лише для того, щоб застрахуватися від несподіваних змін обмінних курсів та від повернення боргів з високими відсотками).

Вважається, що запровадження єдиної валюти також сприятиме стабілізації цін і зниженню інфляції. Річ у тім, що інфляція значно ускладнює довготермінове планування і викликає непевність підприємців у перспективах зростання виробництва. За таких обставин підприємства мають утримувати різні ціни для різних країн залежно від індексу інфляції (так зване *меню цін*), що суперечить принципу свободи руху товарів у межах ЄС.

Прихильники єдиної валюти вважають, що ЕВС неабияк сприятиме стабілізації цін через запровадження єдиної банківської системи, незалежної від урядів окремих держав-членів, а відтак – незалежної від політичних коливань, що підтримує стабільність єдиної європейської валюти. А стабільність валюти заохотить інвесторів вкладати гроші в економіку та зберігати свої кошти в європейських банках.

Натомість противники єдиної валюти («євроскептики») висувують свої, також досить обґрунтовані, контраргументи:

1) деякі нові держави-члени ЄС не готові до запровадження євро, оскільки не відповідають цілком і повністю критерію зближення (конвергентності), а показники відповідності було в них досягнуто лише шляхом використання спеціальних форм бухгалтерського обліку, який не відображає реального стану справ;

2) установа ЕВС та запровадження єдиної валюти є чималим кроком на шляху до створення європейської «супердержави» і, відповідно, призведе до обмеження, аж до повного усунення суверенітету окремих держав-членів ЄС, а також до браку дійсного контролюючого механізму щодо діяльності інститутів ЄС у той час, коли установчі договори ЄС не передбачають встановлення відповідного контролю з боку інститутів ЄС (зокрема, фактичне вилучення банківської системи з-під національного регулювання, передбачене ст. 130 Договору про діяльність ЄС, унеможливило демократичний нагляд за національними банками);

3) запровадження євро призводить до підвищення цін та загальної вартості життя (зокрема, через округлення цін у старих валютах до більших сум у євро). Крім того, багато хто з громадян схильний бачити в національній грошовій одиниці втілення ідеї національної само-

бутності, а отже, ставиться до запровадження євро як до наступу на власну культурну спадщину, відповідно до принципу: «погана чи чудова, але це моя країна».

У будь-якому разі, навіть за наявності певної міри скепсису, запровадження єдиної європейської валюти на сучасному етапі розвитку ЄС є, безперечно, основним символом єдиної економічної політики та втілює ідею «Європи без кордонів», що поступово стає дійсністю. З іншого боку, попри всі переваги єдиної валюти, не всі держави-члени прагнуть до ЄВС: Данія та Швеція відмовилися від запровадження євро.

Данія у 2000 р. провела всенародний референдум щодо вступу до «зони євро», за результатами якого датчани мінімальною більшістю (53,1%) висловилися проти приєднання до єдиної європейської валюти. Водночас датські політики не полишають надії провести згодом ще один референдум щодо запровадження євро. На сьогодні курс датської валюти – крони – прив'язаний до курсу євро.

Швеція відповідно до Акта вступу до ЄС зобов'язалася запровадити євро на своїй території. Проте у 2003 р. на референдумі 56% населення країни проголосувало проти єдиної валюти («за» проголосувало 42%).

Серйозне занепокоєння щодо долі «зони євро» викликали кризові явища в економіці Європи 2010–2011 років, що почалися з боргової кризи у Греції. У 2010 році було виявлено, що уряд Греції багато років приховував реальний стан економіки та свідомо перекручував звітність для того, щоб формально відповідати критеріям ЄВС. Через надмірні витрати уряду у 2010 році бюджетний дефіцит становив 13,6%, а зовнішній борг сягнув 120% ВВП – найгірші показники у ЄС. Суверенні цінні папери Греції отримали найнижчий (так званий «сміттєвий», неінвестиційний) рейтинг через падіння довіри інвесторів у можливості національного уряду розрахуватися з боргами. Попри серйозні фінансові впливання з боку МВФ та ЄЦБ ситуація у Греції не стабілізувалася повністю, оскільки план скорочення видатків, прийняття якого було передумовою виділення фінансування, викликав масові протести населення та страйки профспілок. Водночас, як показали подальші події, Греція була лише першим «дзвіночком», і згодом схожі кризові явища, пов'язані з гігантським зовнішнім боргом та надмірними внутрішніми витратами і бюджетним дефіцитом, сталися ще

у низці держав-членів ЄС, зокрема Іспанії, Португалії, Ірландії, Італії. А отже, тривала криза дає додатковий аргумент євроскептикам, які небезпідставно вказують на те, що безвідповідальна політика накопичення боргів деякими урядами безпосередньо впливає на добробут населення інших держав-членів, які змушені за рахунок власних резервів та коштів власних платників податків підтримувати сусідів.

Разом тим більшість експертів відзначає, що перспектива розпаду «зони євро» через поточні негаразди із платіжними балансами окремих держав-членів дуже мала¹. Адже єдина європейська валюта, фактично – економічне підґрунтя ЄС, – це аж занадто масштабний та вартісний проект, щоб відмовлятися від нього через тимчасові фінансові негаразди.

У відповідь на загрозу поглиблення кризи в «зоні євро» 2 березня 2012 р. 25 держав-членів ЄС (крім Великої Британії і Чехії) підписали Договір про стабільність, координацію і управління в економічному і валютному союзі, який встановлює обов'язок держав-членів ЄС значно посилити бюджетну дисципліну шляхом контролю над дефіцитом національного бюджету. Договір набере чинності в разі його ратифікації 12 державами-членами «зони євро». За умовами цього Договору дефіцит бюджету держав-членів ЄС не може перевищувати 0,5% номінального ВВП. Для держав з низьким рівнем державного боргу цей рівень може бути підвищено до 1% ВВП. Державний борг членів ЄС не може перевищувати 60% ВВП, а порушники зобов'язані знижувати борг на 5% щорічно. Тільки держави-члени ЄС, які ратифікували Договір про стабільність, координацію і управління в економічному і валютному союзі будуть мати право на фінансову допомогу з фондів ЄС.

Контрольні питання

1. Якими були історичні передумови створення Економічного та Валютного Союзу ЄС?
2. На які етапи поділяється створення Економічного та Валютного Союзу? Якою була (або є) тривалість кожного етапу?

¹ Буторина О. Афинский краш-тест. Еврозона на выражах кризиса // Россия в глобальной политике. – Т. 8. – 2010. – №2. – С. 140–150.

3. Які нові органи було створено як частину Економічного та Валютного Союзу? Що входить до компетенції цих органів?
4. Які трансформації (перетворення) відбуваються у ЄС останнім часом на шляху до завершення створення Економічного та Валютного Союзу?
5. Якими етапами відбувалося впровадження єдиної європейської грошової одиниці – євро?
6. Якими є наслідки впровадження євро? Назвіть аргументи прибічників та скептиків запровадження євро.
7. Зробіть власні висновки щодо перспектив і наслідків можливого запровадження у майбутньому євро як грошової одиниці в Україні.